

КРЕАТИВНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

В. В. ІВАНОВА

Проблема підготовки майбутніх учителів була й залишається однією з найбільш актуальних. Болонська угода Європейських країн загострила питання якості сучасної освіти й підготовки педагогічних кадрів, здатних виконати соціальне замовлення, брати активну участь у духовному відродженні сучасного суспільства. Професіоналізмом педагога значною мірою зумовлені результативність і якість освітнього процесу, організації навчального процесу й керування ним. У зв'язку з цим професійний ріст і результативність підготовки майбутніх учителів не може розглядатися як їхня особиста проблема – вона набуває статусу соціальної й педагогічної. Саме в цьому плані велике значення має пошук шляхів забезпечення якісної педагогічної освіти, удосконалення навчального процесу у вищій школі, мотивів і стимулів, що позитивно впливають на творче зростання і професійне становлення особистості майбутніх фахівців.

Сьогодні увага дослідників акцентується на обґрунтуванні необхідності зміни парадигми діяльності вищої школи, переведення її в режим розвитку особистості через переосмислення цілей, підходів, технологій підготовки майбутніх учителів до самостійної професійної діяльності. З'явилося чимало публікацій із питань активізації форм, методів і засобів організації процесу підготовки економічних кадрів, конкретизації змісту й принципів структурування навчальної інформації, використання нових технологій із підготовки майбутніх фахівців у навчальному процесі вищої педагогічної школи. Водночас аналіз існуючої практики педагогічної освіти, емпіричних матеріалів і наукових публікацій свідчить про те, що процес навчання студентів, особливо їхня гуманітарна підготовка досі здійснюється на старих підходах, у рамках традиційної «знаннєвої» парадигми.

Проблема професійного розвитку передбачає пошук шляхів формування особистісної позиції студентів, яка забезпечує їм творчу свободу в професійному співтоваристві, стимулює здатність використовувати професію як сферу становлення професійно-творчої індивідуальності.

Аналіз наукової літератури показав, що дослідження креативності як характеристики особистості привертало увагу багатьох зарубіжних і вітчизняних учених. Креативний процес, креативна особистість досліджувались у роботах Дж. Гілфорда, В. Сміта, К. Тейлора, П. Торренса; рефлексивна креативність вивчалася В. Пятрулісом; про можливості використання асоціативного мислення як частини креативного процесу говорили Л. Занков, З. Калмикова, Н. Менчинська; сенситивні періоди розвитку креативності визначали В. Дружинін, О. Матюшкін, М. Певзнер; складові частини креативного процесу розглядали Р. Джонс, П. Ленглі, А. Меднік, Я. Пономарьов та ін.; роль особистісних і професійних якостей у формуванні креативності як показника професіоналізму з'ясовували А. Брушлинський, Л. Мітіна, І. Михайлова, Л. Рожина, А. Садикова й ін.

У дослідженнях не акцентується увага на тому, що проектування й конструювання досвіду педагога неможливі без певного рівня розвитку креативності, яка виступає підставою професійної позиції й творчого стилю його діяльності. Недостатньо дослідженим є характер впливу навчального процесу на формування креативної особистості студента.

Мета публікації – з'ясувати сучасний стан та теоретичні засади впровадження креативного підходу в навчальний процес педагогічних ВНЗ як засіб формування креативної особистості майбутніх учителів.

Основою сучасної освітньої парадигми є пошуки й теоретичне обґрунтування нових підходів до організації навчання в різних типах навчальних закладів.

Поняття «підхід» у науковій літературі визначають як спрямованість на ті або інші аспекти пізнавальної діяльності учня (студента), процесу становлення його особистості. Будь-який підхід поєднує в собі вихідні поняття, принципи й технології навчання.

У Тлумачному словнику підхід визначається як сукупність прийомів, способів у впливі на кого-небудь, у вивченні чого-небудь [4, с. 545].

У методології науки розглядаються системні, функціональні, імовірнісні, інформаційний підходи, які задають певну спрямованість дослідницькій роботі, фіксують її провідну основу. У понятті

«підхід» увага акцентується на об'єкті вивчення. Загальнонаукові підходи застосовуються в будь-якій галузі наукового знання; часткові наукові – у певній окремій науці (антропологічний, психологічний). У педагогіці застосовуються не тільки наукові підходи, але й конструктивно-технологічні, які визначають, як повинен бути сконструйований освітній процес, його нормативи.

У дидактиці підхід визначає не тільки аспект розгляду, але й способи конструювання педагогічної діяльності.

Підхід включає сукупність ідей, концепцій, приписів, які визначають характер розгляду й конструювання дидактичних об'єктів. Теоретичні положення, що складають основу дидактичного підходу, за своїм характером можуть бути філософськими, психологічними, методологічними.

У літературі одержали детальне обґрунтування безліч підходів до підготовки майбутніх фахівців: культурологічний, антропологічний, когнітивно-інформаційний, особистісний, діяльний, системний, комплексний, особистісно-діяльнісний, особистісно-орієнтований та ін. Такий поділ можна пояснити безліччю об'єктів, до яких можна підійти з різних позицій. Причому той самий об'єкт може бути розглянутий на підставі різних підходів.

Багато психологів і дидактів (Л. Анциферова, К. Абульханова-Славська, О. Анісімов, В. Давидов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.) можливості забезпечення якості підготовки майбутніх фахівців бачили тільки на основі поєднання *системного й діяльнісного підходів*, що передбачає переведення учня (студента) у позицію суб'єкта пізнання, активного учасника навчальної праці і спілкування.

Когнітивно-інформаційний підхід визначає мету навчання як передачу учням досвіду, накопиченого людством (у вигляді знань, умінь і навичок). Відносини в системі «викладач – студент» характеризуються як суб'єкт-об'єктні. Суб'єктом діяльності є викладач, а об'єктом його впливу виступають студенти. Зміст освіти поєднує в собі знання, уміння й навички, згруповані в навчальні предмети. У виборі методів навчання провідна роль належить викладачеві. Провідну функцію в розв'язанні навчально-пізнавальних завдань виконують словесні, наочні й практичні групи методів. Основною формою організації навчального процесу є лекція.

Посилення особистісного аспекту в навчанні зумовило необхідність теоретичної розробки особистісно орієнтованого підходу до організації освітнього процесу у вищій школі. Мета *особистісно орієнтованого підходу* полягає у створенні максимальних умов для розвитку особистості, самовираження індивідуальності, прояву можливостей і творчих здібностей у різних видах діяльності. Відносини в навчанні, заснованому на цьому підході, є суб'єкт-суб'єктними. Викладач не прямо впливає на студента, а моделює умови, які позитивно впливають на професійне становлення особистості майбутнього фахівця. Студент є суб'єктом власної діяльності. Він сам ставить навчальні завдання, шукає способи їх розв'язання, відповідає за результати та їх наслідки. Фіксованого змісту навчальної інформації не існує, його визначає сам студент у процесі навчання. Теоретичну його основу становлять ідеї вільного розвитку особистості, психологія й гуманістична педагогіка.

Важливим при реалізації нових підходів до організації навчального процесу у вищій школі є пошук додаткових можливостей для розвитку в майбутніх фахівців здібностей міркувати, спостерігати, аналізувати, узагальнювати, установки на творче розв'язання професійних проблем, відповідального ставлення до своїх обов'язків.

Інтерес до творчої діяльності й пошуку підвищення резервів творчого потенціалу особистості засобами навчального процесу зумовив необхідність обґрунтування в літературі рефлексивно-креативного підходу, який розглядають як саморегулюючий механізм ситуативної поведінки й самокоригувального процесу, що дозволяє проникнути в глибинні сфери людської психіки й керувати емоційними реакціями в цілісному сценарії самоактуалізації творчої особистості [1, с. 58].

Концептуальною основою *рефлексивно-креативного підходу* є процеси рефлексії й креативності, які стимулюють пошук нового змісту продуктивного досвіду і знаходження інноваційних шляхів самоактуалізації особистості в різних сферах життєдіяльності й соціальних інфраструктур. Взаємодія цих підходів передбачає креативне ставлення студентів до навчальної діяльності, у системі якої майбутній фахівець, з одного боку, діє за своїми внутрішніми законами без втручання ззовні, а з іншого, – є об'єктом спеціально організованого педагогічного впливу. Поєднання позицій студента в ролі об'єкта й суб'єкта навчальної діяльності зумовлює необхідність особливого підходу до організації навчання, що дозволяє забезпечити креативність, рефлексію і творчість як важливі показники його професійного становлення.

Для сучасного економіста важливо не стільки мати суму знань, скільки креативно мислити, щоб бути здатним самостійно пізнавати нові реалії й вирішувати нові проблеми, які виникають у педагогічній діяльності. Особливий стиль мислення вчителя формується в спеціально організованій діяльності, яка поєднує в собі не тільки процес засвоєння професійних знань, але й оволодіння способами розв'язання проблем теоретичного й практичного плану. Традиційна система навчальної діяльності не завжди забезпечує успіх у формуванні креативного мислення студентів, що обрали своєю професійною сферою педагогічну діяльність.

Креативний підхід до навчання забезпечує умови, в яких у майбутніх фахівців формується сплав знань і способів їхнього використання для розв'язання професійних проблем у зв'язку з оволодінням новими технологіями, методиками й видами професійної діяльності. Креативний підхід до навчання забезпечує формування вміння творчо та свідомо обирати оптимальні способи перетворювальної діяльності; планувати власну діяльність і діяльність колективну, прогнозувати й передбачати її результати, оцінювати ефективність професійної праці, мислити системно та комплексно, самостійно оновлювати інформацію, працювати з потоками інформації, здійснювати проектну діяльність, оцінювати раціональність прийнятих рішень.

Креативний підхід до навчання забезпечує також відхід від усталених штамів, стандартів у сприйнятті професійних норм, правил, інструкцій, керування процесом розвитку потреби в новизні й нестандартному розв'язанні професійних завдань. Він дозволяє: на виході мати практичний результат (бачення професійної перспективи, визначення стратегії розвитку, плану перетворення і реконструкції старого, віджилого); формувати ефективну стратегію керування, співробітництва та співтворчості в навчальній, а пізніше й у виробничій діяльності; опановувати технології розробки і реалізації оригінальних способів розв'язання професійних завдань; піддавати самооцінці власні навчальні й професійні досягнення.

У процесі реалізації креативного підходу до навчання наукова інформація має бути чітко окресленою: форми та способи її здобування повинні стимулювати інтелектуальний розвиток і розвиток креативних здібностей студентів, орієнтувати їх на співробітництво й співтворчість у розв'язанні навчальних проблем. Цей підхід переконує в цінності міжособистісної взаємодії в навчанні і забезпечує формування культури перетворень, стимулює перетворення раніше набутої інформації в нове знання.

Організація навчання, результатом якого є створення нового знання й розв'язання інноваційних завдань спільними зусиллями в колективному пошуку, стимулює творчість майбутнього фахівця. Саме співробітництво і співтворчість у навчальному процесі стимулюють можливість студентів ділитися з іншими радістю звільнення, враженнями про навчальні досягнення, насолоджуватись волею вибору способу розв'язання навчальної проблеми й власного бачення нових ідей.

Креативний підхід до навчання виявляється у: суб'єктивному формулюванні навчальних цілей і завдань з урахуванням особистісної спрямованості освітнього процесу; створенні власної ціннісно-сислової інтерпретації навчальної інформації; варіюванні змістових елементів навчального матеріалу та виокремленні з нього суб'єктивно й особистісно значимих елементів; використанні власного особистісного потенціалу для актуалізації мотиваційної й рефлексивної позиції в навчальній роботі; формулюванні авторських пропозицій щодо розв'язання навчальних завдань і виконання різноманітних завдань, проектів; виведенні з власного досвіду того, що потрібно зробити; особистісній, професійній рефлексії й самооцінці власної ефективності, формулюванні власних принципів, ідей, авторської системи.

Створення нового освітнього продукту забезпечується використанням когнітивних, креативних та організаційних умінь і навичок при розв'язанні пізнавальних завдань. Креативний підхід не тільки переставляє акценти з предметно-змістового аспекту на особистість, її креативні здібності, але й передбачає зміну характеру навчальної діяльності. Важлива така організація навчальної діяльності, що вимагає від майбутніх фахівців прояву інтуїції, імпровізації, прагнення й здатності до рефлексії, прогнозування і передбачення. Навчання повинне передбачати включення й активізацію чуттєво-емоційної сфери студентів як засобу та умови «пробудження їх душі». Включення студентів у ситуацію «людина, яка пізнає» й «емоційно сприймає», яке відбувається в навчальному процесі, стимулює «духовні і творчі потреби, реалізуючи які у творчому зусиллі, людина збільшує свій творчий потенціал та екзистенціальні основи свого життя» [3, с. 114].

У процесі навчання його предметом виступає діяльність, що підлягає засвоєнню, і спосіб її виконання. Структурною одиницею навчання є навчальне завдання, а зміст засвоюється через спосіб його розв'язання.

Структурною одиницею розвиваючого навчання є ситуація, що вимагає прояву особистісної функції. «Ситуація – це подія, що ставить особистість в активну позицію» [5, с. 7]. Ситуація – не фрагмент навчання, а відрізок життєвого шляху особистості. У ситуації студент вирішує завдання на знаходження самого себе в реальному просторі життя.

Психологічним механізмом для традиційного навчання є предметно-діяльнісний досвід, зміст якого полягає в тому, що вид досвіду, який підлягає засвоєнню, трансформується в навчальне завдання, на розв'язання якого спрямована навчальна діяльність. Основу традиційного навчання становить освітній стандарт, який забезпечує однаковість досягнень студентів, задає рівень і характер навчальних завдань і способів їхнього розв'язання (В. Серіков).

Створення в навчальному процесі освітніх ситуацій спонукає студента до пізнавальної активності, надає йому можливість вибирати й пропонувати власне рішення навчальної проблеми. У такій ситуації викладач спирається на природні механізми особистості, звертаючись до рефлексії та креативності.

Суттю освітньої ситуації є досягнення освітнього результату. Результатом навчальної діяльності можуть бути ідея, проблема, гіпотеза, досвід, внутрішні протиріччя, рефлексія, емоційна реакція. Освітній продукт у модельованій ситуації непередбачений.

Креативний підхід до навчання передбачає специфічну організацію й структурування навчального матеріалу. Розвиток креативних здібностей майбутніх фахівців як основи їхньої професійної діяльності поєднаний з виробленням знань і вмінь через механізм саморозвитку та самоорганізації їх у навчальному процесі. Процес самоорганізації активізує позицію студентів, якщо навчальна робота будується з урахуванням креативних можливостей особистості. Усі види навчальних завдань повинні залучати креативний потенціал особистісних структур свідомості, що працює в проблемних ситуаціях при вивченні програмного матеріалу.

Навчальна інформація будується на основі алгоритму, який поєднує в собі комплекс пошукових умінь як основи для обміну смислами. Механізмом такого алгоритму дій студентів виступають особистісні структури свідомості у вигляді самоорганізованої творчості. Сам підхід до структурування навчального матеріалу й навчальних завдань полягає в тому, що студент не просто виконує завдання, але приймає самостійні рішення, здійснює вільний вибір способів їх виконання, керується «підказками» креативного мислення. Самоорганізація є властивістю, здатністю до саморозвитку за допомогою «вирощування» в собі нових, більш життєстійких структур. Основою створення таких структур є креативність як механізм розвитку колізійності (виявлення явних і прихованих протиріч), мотивування (встановлення зв'язку смислів, наявність власної точки зору, аргументації позиції, особистісного змісту, диференціації цінностей), критичності (аналіз наявних знань, уявлень, досвіду, пошук нових пізнавальних орієнтирів), смислотворчості (розв'язання протиріч, висування гіпотези, обмін смислами). Особистісні структури ціннісного змісту свідомості регулюють розумову діяльність студентів, визначають їхню поведінку як особистісне ставлення до досліджуваного навчального матеріалу, знань і професійних цілей. Ці структури свідомості дозволяють студентам управляти особистісними смислами й співвідносити їх із професійними вимогами.

Реалізація креативного підходу в навчанні позитивно впливає на результативність креативної діяльності студентів: проведення порівняльних, аналітичних, узагальнювальних, класифікуючих розумових операцій; установа зв'язку між новими знаннями й раніше вивченим матеріалом; виявлення загальних принципів та способів дії; вільний перехід від фактів до узагальнень і навпаки; установа залежності між явищами; розв'язання раніше невідомих завдань.

У ході раціонально організованої креативної навчальної діяльності розвиваються інтелектуальні вміння, прояв яких носить рівневий характер:

перший рівень: первинне, інтелектуальне вміння (усвідомлення мети дії й пошук способів її виконання, опора на раніше набуті знання, діяльність шляхом спроб і помилок);

другий рівень: недостатньо сформоване інтелектуальне вміння (уявлення про способи виконання дії й залучення раніше отриманих знань, безсистемних навичок для виконання навчальних завдань);

третій рівень: окремі загальні інтелектуальні вміння (вміння планувати свою діяльність, організаторські вміння);

четвертий рівень: високорозвинене інтелектуальне вміння (творче використання знань і навичок з усвідомленням не тільки мети, але й мотивів вибору та способів її досягнення).

Завдання викладача полягає в тому, щоб раціонально використати резерви навчального матеріалу в саморозвитку студентів. Це визначає спеціальну роботу над текстом навчального матеріалу й акцентування уваги студентів на основних моментах:

Сутність змісту знань. Навчальна інформація повинна сприйматися студентами як зміст і логіка суперечливого наукового пізнання, як розв'язання пізнавальних проблем, поглиблення й проблематизація знань.

Зв'язок з цінностями. Зміст навчального матеріалу повинен містити в собі смислові цінності, а отримувані знання в процесі осмислення повинні перетворюватись у професійно особистісні цінності студентів.

Зв'язок зі стандартом. Навчальні програми у своєму змісті повинні містити особистісне саморозвиваюче начало.

Зв'язок з метою й процесом. Форми подання навчальної інформації повинні активізувати пізнавальні процеси та забезпечувати розвиваючий характер навчальної роботи.

Зміст знань і творчості. Навчальна інформація повинна містити матеріал для міркування. Знання повинне переосмислюватись, і це буде сприяти не тільки оцінці особистісної значимості навчального матеріалу, але й усвідомленню студентом самого себе його суб'єктом (І. Семенов, С. Степанов).

Зміст як контекст відкриття. У навчальній інформації повинні мати місце факти, які розкривають зміст отриманого знання, і матеріал, який стимулює інтелектуальну ініціативу студентів, містить нові підходи до розв'язання навчальної проблеми, гіпотези, проблемні питання, що дозволяє відкривати невідоме для себе.

Зміст знань як основи самоорганізації. Через перетворення змісту навчального матеріалу активізувати особистісні структури свідомості: критичність, колізійність, умотивованість, що становить основу пізнавального пошуку [2, с. 104–106].

Така схема роботи над текстом навчального матеріалу дозволяє майбутнім фахівцям не засвоювати знання в готовому вигляді, а максимально активізувати креативні здібності, удосконалювати вміння перетворювати, прогнозувати й оцінювати сформовані професійно-ціннісні змісти, учитись виокремлювати в навчальному матеріалі головне для власного професійного росту.

Реалізація креативного підходу в навчанні передбачає зміну мети, оновлення змісту освіти, використання особистісно орієнтованих дидактичних технологій, зміну позиції студента в навчальному процесі, перетворення майбутнього фахівця в суб'єкт власного навчання. Дидактичні підходи здійснюються в дидактичній системі, що у своїй основі містить певну теорію. Креативний підхід до навчання може впроваджуватися в різних дидактичних системах при дотриманні сукупності дидактичних умов.

Список використаної літератури:

1. Вишнякова Н. Ф. Креативная акмеология. Психология высшего образования : монография : в 2-х т. / Наталья Федоровна Вишнякова. – Т. 2. Прикладная креативная акмеология. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – Мн. : ООО «Дэбор», 1999. – 300 с.
2. Кульневич С. В. Педагогика личности. От концепций до технологий : учебное пособие / Сергей Владимирович Кульневич. – Ростов-на-Дону : ТЦ «Учитель», 2001. – 160 с.
3. Общая психология : словарь / под ред. А. В. Петровского. – М., 2005. – 495 с.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1987. – 797 с.
5. Семиченко В. А. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу : навчально-методичний посібник / В. А. Семиченко, О. М. Галус, Л. В. Задневич. – Хмельницький : ХГПИ, 2001. – 255 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Ю. В. Рєва